

“ҚУТАДҒУ БИЛИГ” ДА ҲУКМДОРНИНГ ҲАЛЛОЛЛИГИ МАСАЛАЛАРИ

Асрор Мухамедов

Андижон давлат университети эркин изланувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7109667>

Аннотация: Ушбу тезисда Юсуф Хос Ҳожиб шахзодаларнинг маънавий тарбиясига доир қарашлари ёритиб берилган. Ҳалоллик инсон маънавий қиёфасидаги энг муҳим элемент эканлигига эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Ҳукмдор, ҳалоллик, Юсуф Хос Ҳожиб, фалсафа, жамият.

Фалсафа фанлари, хусусан ижтимоий фалсафада давлатнинг келиб чиқиши ва ривожланишига оид мавзулар етакчи ўринни эгаллайди. Маълум бир давларда ва ҳозир ҳам айрим олимлар жамият тараққиётининг асосий манбаси давлат деган ғояга қаттиқ ишонадилар. Тарихий тараққиётдан маълумки, инсоният тарихи маълум бир маънода давлатлар тарихи ҳамдир. Шу сабабдан қадимий қўлёзмаларда аксарият муаллифлар ҳукмдорларга нисабатан панд-насихат ва ўғитларини йўллашган ва шу орқали инсониятни бахтли яшашларига ишонишган. Мисол учун, Афлотуннинг “Давлат” асари, Ўрхун-Энасой ёдгорликлари, Низомулмулкнинг “Сиёсатнома” асари, Николла Макиавеллининг “Ҳукмдор” асарлари да алломалар ўзларининг замондошларига ёки авлодларга мурожаат қилиб, ҳокимиятни сақлаб туриш ва бошқаришга оид қимматли маслаҳатларини берганлар. Шу билан бирга аксарият шу тоифадаги асарларда давлат ва ҳукмдор манфаатлари бирламчи ўринга чиқади ҳамда хавфсизлик ва тараққиёт парадигмаси нутаи назаридан жамият манфаатлари иккинчи ўринда қолиб кетади. Бу биринчидан мана шундай фалсафий ва сиёсий аҳамиятга молик асарларни фақат ҳукмдорлар мутолаа қилиши мақсадга мувофиқлигидан келиб чиқилган бўлса, иккинчидан китоб жамиятнинг фақат элита қисмининггина ўқишига мўлжаллаб ёзилганидан бўлиши мумкин. Нима бўлганда ҳам бугун ана шу каби асарлар инсоният фалсафий меросидан муносиб ўрин олган, ҳозирги фалсафий тафаккурнинг манбаси ва уларни тадқиқ қилишдан замон ва макон нуқтаи назаридан туриб ёндашилади.

Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарининг бош қаҳрамонлари – Кунтуғди, Ойтўлди, Ўгдулмиш ва Ўзғурмушлар давлат амалдорлари. Бири подшоҳ, бири вазир, яна бири вазирнинг ўғли ва яна бири қаноат тимсолидир. “Булар ўртасида бўлиб ўтадиган савол-жавоб, мунозаралар жараёнида авом халқдан тортиб қорахонийлар салтанатининг энг олий даража ҳокими – элиггача бўлган оралиқдаги барча табақа ва

тоифаларнинг ахлоқ, одоб, хатти-ҳаракат, муносабат чегаралари ҳақида баҳс боради” . Давлат ҳокимиятини бошқариш нафақат халқ билан мулоқот, балки сарой аёнлари ўртасидаги муносабатларни меъёрда сақлаб туришдир. Чунки давлат бошқарувига энг катта таҳдид ташқаридан эмас, балки ичкаридаги ғанимлар ҳисобидан бўлади.

Юсуф Хос Ҳожиб ёзади:

Кимни давлат туғи этса бахтиёр,
Ҳалол сиёсатни қилгай ихтиёр.
Улус узра қай бир зот дасти узун,
Феълию атвори хўб бўлгай фузун .

Ҳукмдор учун ҳалоллик ҳокимиятни сақлаб қолиш шарти бўлмоғи зарур. Чунки ушбу хислат ортида қонун ва қарорларга ҳурмат ҳамда уларга сўзсиз риоя этиш, халқнинг ғаму ташвиши билан яшаш ҳалолликнинг энг асосий атрибутларидир. Ҳалол раҳбар халқнинг ҳақиқа кўз олайтирмайди, уни талон-тарож қилишдан жирканади. Ўзбекистонда ҳам давлат хизматчисининг ҳалоллиги масаласи долзарб аҳамият касб этган. Шу маънода давлат хизматчиларига мажозий маънода ҳалоллик вакцинасини қилиш масаласи ҳам кўтарилган эди. Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Ҳалоллик вакцинасини қаердан оламиз? Бу таъбир — мажозий, албатта, лекин биз шундай муҳитни яратишимиз керак ”. Бу фалсафий категориянинг мазмун моҳияти ва унинг атрофида бирлашган ғоялар замирида ҳукмдор учун энг улуғ мақсад халқ тинчлиги ва фаровонлиги ётади. Яъни ҳалол ҳукмдор, ҳалол қўшни, ҳалол жамоани енгиш жуда мушкул масала. Давлат ва жамият ўртасида ишонч бўлмас экан, ўзаро адоват вужудга келади, бундай давлатни қулатиб юбориш мушкул вазифага айланмай қолади. “Менинг асосий талабим – одамларни тушуниш, уларнинг қувончу ташвишлари билан яшаш, ён-атрофдаги вазиятга оддий халқнинг кўзи билан қараш ва баҳо бериш, эл-улусдан ажралиб қолмаслик керак” . Давлат ва жамият муносабатларида ўтган минг йиллар давомида ҳам ҳукмдор ва унинг аёнлари масъулияти, ҳалоллиги ва жавобгарлиги масалалари долзарб бўлиб турибди. Шунингдек, Юсуф Хос Ҳожиб тарғиб қилган концептуал фикрлардан ҳозирда ҳам фойдаланиш зарурати мавжуд.

Асардаги давлат концепцияси орасидаги муҳим ғоялардаги бири барқарорлик ғоясидир. Маълумки, инсоният тарихида юзлаб империялар барпо бўлган ва уларнинг ҳаммаси ҳам завол топган. Айримлари усмонли турклари давлати каби саккиз юз йил саҳнада турган бўлса, айримлари Амир Темур империяси каби эллик йилга бормасдан йўқ бўлиб кетган.

Давлатнинг барқарорлиги нимада? Унинг фаолиятига таҳдид солувчи хавф-хатарлар қандай намоён бўлади. Асарда Ойтўлди Ҳоқонга давлат сифатини кўрсатади ва шундай дейди:

Ерга тўп қўйганим ҳам сири бор,
Феълу атворимга бергил эътибор.

Тўп азал бир жойда топмас ҳеч қарор,
Тўп каби давлат ҳам ўта беқарор.

Юмганим боисин айтай кўзимни,
Дедим аён айлай басир ўзимни.

Бу айём мен – давлат ҳам мисли басир,
Илашганга дарров бўламан асир.

Ҳукмдорликнинг ўзига ўзи маҳлиё бўлиши, давлат муаммоларининг туганмас эканини ёддан чиқариш ва ўз ҳокимиятининг “асири”га айланишини Юсуф хос Ҳожиб гўзал мисралар орқали ифодалаган. Аллома ҳокимиятни тўпга ўхшатади. Тўп бир жойда турмагани каби, ҳокимиятни ҳам мутассил барқарор ушлаб туриш қийин вазифа. Бунинг учун эса ҳукмдордан хушёрлик талаб этилади. Ҳазрати Алишер Навоий таъкидлаганидек: “Агар огоҳсан сен – шоҳсан сен, Агар шоҳсан сен – огоҳсан сен”. Шу билан бирга ҳокимият кўзи кўр одамга ўхшайди, кимга илашса қўйиб юборгиси келмайди. Яъниким, ҳокимиятдан воз кечиш мушкул вазифа. Унинг оҳанграбоси доимо ўзига жалб этади ва ўз измига бўйсундиради. Ҳокимият оҳанграбосига ром бўлган ҳукмдорнинг ғаму ташвиши халқнинг муаммоси эмас, балки ўзининг шахсий роҳат фароғатидир.

Бу орқали илм аҳли томонидан баён қилинган фикрлар аксарият ҳолларда маълум бир қонуниятларга бўйсуниб айтилган, хулосалар эса мантиқий жиҳатдан асосланганига эътибор қаратилади.

Агар ҳокимиятни мустаҳкамлаш чоралари кўрилмаса, яъниким, унинг манбаи бўлган халқнинг хизматида бўлмаслик, ёлғон, фитна ва зулм аралашса, албатта, бундай ҳокимият инқирозга юз тутади.

Қувонма давлату қут билан мамнун,
Давлат маст қилмағай, эй бағри бутун!

Оқар сув, бийрон тил, қут ҳам тинч турмас,
Елдай олам кезиб қайга юз бурмас .

Юсуф Хос Ҳожибнинг давлат ҳақидаги қарашларида ҳокимиятнинг жамият олдидаги мажбуриятларини белгилаш, халқнинг розилигини олиш, ҳукмдорнинг масъулияти яққол сезилиб туради. Юқоридаги концептуал фикрларда кейинчалик пайдо бўлган ижтимоий шартнома ғоясининг айрим элементлари мавжуд. Рус олими Н.Назарова томонидан тақлиф этилган ижтимоий шартнома тизимининг тўртта белгиларидан бири инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишдир. Ҳокимият ўзининг ижтимоий шартнома тизими бўйича легитимлигини таъминлаш учун ҳам фуқароларнинг эркинликларини таъминлашга интилиши шартдир. Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя қилмаган, уни топтаган ҳукмдор эса Юсуф Хос Ҳожиб таъкидлаганидек:

Қўнимсиз давлату бахт жафо қилар,
Шаҳдам одимлаб ҳам ногоҳ йиқилар .

Юсуф Хос Ҳожибнинг юқоридаги фикрлари қадимги рим файласуфи Цицероннинг “халқ одамларнинг ҳар қандай бирлашуви эмас, балки ўзаро келишув асосида ҳуқуқ ва манфаатлари йўлида бирлашган инсонлар гуруҳидир” , деган сўзларига ҳамоҳангдир. Юсуф Хос Ҳожибнинг фикрича, ҳукмронлик қилиш бир томонлама амалга ошириладиган иш эмас. У халқ манфаати билан уйғун бўлиши зарур. Ҳукмронлик қилиш динамик хусусиятга эга бўлиб, унинг субъектлари олдида доимо тўсиқлар учрайди ва ушбу тўсиқлардан ўтишнинг йўллари мавжуддир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асмус В.Ф. Государство. – В кн.: Платон. Собр. соч., т. 3. М., 1994, с. 529–560.
2. Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. // М.-Л.: 1951. 451 с.
3. Низомулмулк. Сиёсатнома. – Тошкент: Янги аср авлоди. – Б.304.
4. Макиавелли Н. Государь. Размышления над первой декадой Тита Ливия. – Минск, 2004.
5. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Нашрпга тайёрловчи Қ.Каримов). Тошкент, Фан нашриёти. –Б. 7.
6. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Билим соадати)/Абдулхамид Пардаев табдили. Тошкент, Янги аср авлоди, 2019. –Б. 71.
7. <https://www.xabar.uz/jamiyat/halollik-vakcinasini-qaerdan-olamiz-shavkat-mirziyoyev> - «Халоллик вакцинасини қаердан оламиз?» — Шавкат Мирзиёев

8. Ш.Мирзиев. Янги Ўзбекистон демократик ўзагришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда. – Тошкент: Ўқитувчи, 2021. – Б. 42.
9. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Билим соадати)/Абдулҳамид Пардаев табдили. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2019. –Б. 88.
10. Муҳамедов Асрор (2022). ЮСУФ ХОС ҲОЖИБНИНГ ИЖТИМОЙ СТРАТИФИКАЦИЯ КОНЦЕПЦИЯСИ. Та’лим фидойлари, 13-09 , 28-32.
11. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Билим соадати)/Абдулҳамид Пардаев табдили. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2019. –Б. 89.